جناب آقای نعمت الله سعیدی دامت توفیقاته

السلام علیکم و رحمة الله تعالی وبرکاته ومغفرته ورضوانه

با احترام به تمامی مذاهب فقهی متداول در جهان اسلام ونظرات مجتهدین وعلماء مذاهبی که بسم الله به سرّ می خوانند و یا نخواندن بسم الله را ترجیح داده اند و تصویب همه مجتهدین اسلامی نکاتی چند پیرامون سؤال جناب عالی مرقوم می گردد.

درخصوص جهر به بسم الله الرحمن الرحیم درقرائت قرآن در نماز وغیر نماز اعم ازسوره ی فاتحه و اول سوره های دیگر که سوال نمودید حکم چنین است که درمذهب اکثر اهل علم از صحابه و تابعین وبعداز آنها اعم از فقهاء وقراء من جمله مذهب امام شافعی، بسم الله الرحمن الرحیم درسوره ی فاتحه و اول سوره ها سنت است که از بین فقهای صحابه ابوبکرصدیق، عمرفاروق، عثمان بن عفان،علی بن ابی طالب،عماربن یاسر،ابی بن کعب، ابن عمر، ابن عباس، ابی قتاده،ابی سعید، قیس بن مالک، ابی هریرة، ابن ابی اوفی، شدادبن اوس، عبدالله بن جعفر،حسین بن علی ، و..... و جماعتی از مهاجران و انصار رضوان الله علیهم اجمعین را ناقلین اخبار ومحدثین بزرگ نام برده اند.

اما از بین تابعین کسانی که قائل به استحباب به جهر خواندن بسم الله الرحمن الرحیم بودند بسیاراند که حقیرافرادی را که برای شما معروفتراند ذکر می کنم.

محمد بن علی بن ابیطالب (محمدبن الحنفیة)، سعیدبن المسیب، سعیدبن جبیر، طاوس و عکرمة، و عمروبن دینار از شاگردان ابن عباس وابن وهب (صاحب مالک)،عطاء،مجاهد، ابن سیرین،علی بن حسین (امام زین العابدین)وپسرش محمد بن علی(امام محمدباقر)، نافع مولای ابن عمر، عمربن عبد العزیز، زهری، عبد الله بن مبارک، علی بن عبدالله بن عباس و پسرش محمد بن علی و شیخ اهل مکه و دانشمندان بسیاری که نام آنها را به قصد اختصار ذکرننمودم (امام بیهقی در کتاب الخلافیات از امام جعفر صادق نقل می نمایند که فرمودند:« اجتمع آل محمد صلی الله علیه وسلم علی الجهر ببسم الله الرحمن الرحیم » خاندان پیامبرصلی الله علیه وسلم اتفاق بر جهر بسم الله الرحمن الرحیم دارند.)

(ازعکرمه نقل است که او پشت سرکسی که بسم الله را به جهرقرائت نمی کرد نمازنمی خواند وازامام محمد باقرچنانکه خطیب از او نقل کرده آمده است که فرمودند: لاینبغی الصلاة خلف من لایجهر.(نه سزد نمازخواندن پشت سرکسی که بجهرنمی خواند منظوربسم الله را به جهر نمی خواند)

اما آنچه نقل از قراء سبعه بمارسیده است چنانکه ابوالخیر بن الجزری درکتاب النشر فی القراءات العشر آورده است که همه قراء بدون اختلاف خواندن بسم الله در اول سوره فاتحه از ایشان روایت شده است واگر اختلافی هم نقل است، در غیر سوره ی فاتحه درفواصل سور می باشد.

لازم به ذکراست که روایت بسم الله در ابتدای سورها از همه ی قراء نقل شده است وخود نیز به جهرخوانده اند.

ازقاریانی که به اتفاق خواندن بسم الله الرحمن درفواصل سورها نیز ازآنها روایت شده عبارتنداز:ابن کثیرقاری مکه حمزه، کسایی وعاصم قاریان کوفه. قراءت حفص از عاصم ابن ابی النجود دربیشترمناطق دنیا از جمله در منطقه ما رایج است.

مستند این دسته از علماء دلایل زیر است:

۱- دارقطنی وحاکم از سعید بن جبیرروایت کرده اند که ابن عباس فرمود: « کان النبی صلی الله علیه یجهر ببسم الله الرحمن الرحیم » عادت پیامبرصلی الله علیه وسلم بود که بسم الله الرحمن الرحیم را بلند می خواندند. حاکم درباره ی این حدیث می فرماید: هذا حدیث صحیح ولیس له علة. این حدیث صحیحی است و هیچ مشکلی از حیث ضعیف بودن ندارد. افزون بر این از ابن عباس دو روایت دیگر به این مضمون نقل شده است روایت اول «أن النبی صلی الله علیه وسلم جهرببسم الله الرحمن الرحیم» وروایت دوم « کان النبی صلی الله علیه وسلم یفتتح الصلاة ببسم الله الرحمن الرحیم »

۲- دارقطنی از ابی هریره روایت نموده که : « أنّ النبی صلی الله علیه وسلم کان إذا أمّ الناس قرأ بسم الله الرحمن الرحیم»حقا که پیامبر هرگاه پیش نماز مردم می شد بسم الله الرحمن الرحیم را می خواند. دارقطنی در تایید این حدیث می فرمایند: رجال اسناده کلهم ثقات

۳- نعیم بن عبدالله المجمر گوید: « صلیت وراء أبی هریرة رضی الله عنه فقرأ بسم الله الرحمن الرحیم ثم قرأ بأم الکتاب حتی إذا بلغ ولاالضالین قال آمین وقال الناس آمین ویقول کلما سجد الله اکبر و إذا قام من الجلوس من الإثنین قال الله اکبر ثم یقول إذا سلم و الذی نفسی بیده إنی لأشبهکم صلاة برسول الله صلی الله علیه و سلم » رواه النسائی و ابن خزیمه و أخرجه الحاکم فی المستدرک علی الصحیحین و قال حدیث صحیح علی شرط البخاری و مسلم و رواه ابن حبان فی صحیحه و الدارقطنی فی سننه و قال هذا حدیث صحیح و کلهم ثقات. به امامت ابوهریره نمازخواندم بسم الله الرحمن الرحیم خواند سپس ام الکتاب (سوره فاتحه) خواند تا که به ولاالضالین رسید آمین گفت مردم نیزآمین گفتند وهرباربه سجده می رفت الله أکبرمی گفت و پس از برخواستن ازتحیات اول الله أکبرمی گفت وبعد از سلام نماز می فرمود: شباهت نمازمن به پیامبر از همه ی شما بیشتراست.درکتب مذکوراین حدیث روایت شده ودارقطنی درسننش چنین اظهارمی نماید که این حدیث صحیح است ورجالش همه ثقه ومورد اعتمادند.

ابن خزیمه درمصنفش می فرماید: جهر ببسم الله الرحمن الرحیم درنمازبه صحت رسیده وثابت شده از پیامبربا سندی ثابت و متصل وحدیث شناسان شک و ریبی درصحت و اتصال سندش ندارند سپس حدیث مذکور از ابی هریره روایت می کند.

از ابی هریره نیزروایات دیگری نقل شده مثل روایتی که زهری ازسعیدبن مسیب ازابی هریره روایت می کند که فرمود:« کان النبی صلی الله علیه وسلم یفتتح القراءة ببسم الله الرحمن الرحیم » ابی حازم از ابی هریره روایت می کند« کان النبی صلی الله علیه وسلم یجهر بقراءة بسم الله الرحمن الرحیم »

۴- در صحیح امام بخاری روایت شده است « سئل انس کیف کانت قراءة رسول الله صلی الله علیه وسلم قال: کانت مدا ثم قرأ بسم الله الرحمن الرحیم یمد بسم الله ویمد الرحمن و یمد الرحیم» قال الحافظ ابوبکر محمد بن موسی الحازمی هذا حدیث صحیح لانعرف نه علة وفیه دلالة علی الجهرمطلقا یتناول الصلاة وغیرها لان قراءة رسول الله صلی الله علیه وسلم لو اختلف فی الجهر بین حالتی الصلاة وغیرها لبینها انس ولما أطلق جوابه وحیث أجاب بالبسملة دلی علی أنّ النبی صلی الله علی وسلم یجهر بها فی قراءته و لولا ذلک لأجاب أنس بالحمدلله رب العالمین او غیرها از انس پرسیدند قرائت پیامبرچگونه بود فرمود: کشیده بود سپس بسم الله الرحمن الرحیم را خواند بسم الله ، الرحمن و الرحیم را کشیدند.

حافظ ابوبکر محمدبن موسی حازمی گوید:این حدیث صحیح است واشکالی برای آن نمی شناسیم واین حدیث دلالت بر جهر خواندن بطور مطلق دارد و حالت نماز و غیر نماز را شامل می شود و اگر در دوحالت نماز وغیر نمازدر جهرآن فرق داشت انس آن را مشخص می نمود وبصورت مطلق جواب نمی دادند و ازآنجایی که در جواب سائل از بسم الله شروع کردند دلالت برآن است که پیامبرآن را به بلند می خواندند واگر غیر از این بود درجواب از الحمد لله با چیز دیگرمی گفتند.

۵- در صحیح مسلم از حضرت انس روایت است که فرمود. « بینا رسول الله صلی الله علیه وسلم ذات یوم بین اظهرنا اذا أغفی إغفاء ثم رفع رأسه مبتسما فقلنا ما اضحکک یا رسول الله قال أنزلت علی آنفا سورة فقرأ بسم الله الرحمن الرحیم إنا أعطیناک الکوثرفصل لربک و انحر إلی آخرها » روزی پیامبر در میان ما بود کمی به حالت خواب رفتند سپس سرا در حالتی خندان با لا آوردند گفتیم از چه می خندی ای رسول خدا فرمود سوره ای برمن نازل شد پس بسم الله الرحمن الرحیم وسوره کوثر... را خواندند.

۶- دارقطنی وحاکم از انس روایت کرده اند.« صلی معاویة بالمدینة صلاة فجهر فیها بالقراءة فقرأ البسملة فی أم القرآن ولم یقرأها فی السورة فلما سلم ناداه من شهد ذلک من المهاجرین من کل مکان یا معاویة أسرقت الصلاة أم نسیت؟ فلما صلی بعدذلک قرأها» معاویه درمدینه نمازی را امامت کرد بسم الله را در سوره ی فاتحه خواند اما درسوره بعدی نخواند بعد از سلام نماز او مهاجرین حاضر از هر سو صدایش زدند ای معاویه از نماز دزدیدی یا فراموش کردی ؟ بعد از آن هروقت که نماز خواند بسم الله را می خواند.

این حدیث روایتهای مختلفی دارد که امام شافعی آن را نیز روایت نموده ودر برخی روایات انصار هم اضافه بر مهاجرین آمده است و در بعضی روایات آمده « أین بسم الله الرحمن الرحیم » بسم الله الرحمن الرحیم چه شد.

۷- محمد ابن أبی السری العسقلانی گوید:« صلیت خلف المعتمر بن سلیمان مالا أحصی صلاة المغرب والصبح فکان یجهر ببسم الله الرحمن الرحیم قبل فاتحة الکتاب وبعدها و سمعت المعتمریقول ما آلو ان اقتدی بصلاة أبی و قال ابی ما آلو ان اقتدی بصلاة أنس بن مالک وقال أنس رضی الله عنه ما آلو ان اقتدی بصلاة رسول الله صلی الله علیه وسلم» أخرجه الدارقطنی فی سننه ومسنده وقال إسناده کلهم ثقات

به امامت معتمرنماز های مغرب وصبح زیادی خواندم بسم الله . . . را به جهرمی خواند قبل از فاتحه و بعد آن واز معتمر شنیدم که می گفت: پروائی نمی بینم که مثل پدرم نمازبخوانم و پدرم گفت : پروائی نمی بینم که به نمازانس بن مالک نماز بخوانم وانس فرمود: پروائی نمی بینم که به نماز پیامبر اقتداکنم.

اما استناد به روایتی که در صحیحین از انس امده ودلالت بر ترکه بسم الله از آن بر گرفته اند این روایات است

١ روایت امام مسلم که انس فرمود : « صلیت خلف رسول الله صلی الله علیه و سلم و ابی بکر و عمر و عثمان فکانوا یستفتحون بالحمدلله ربّ العالمین لا یذکرون بسم الله الرحمن الرحیم فی أوله قراءة ولا فی آخره » با پیامبر وابوبکر وعمروعثمان نماز خواندم با الحمد لله رب العالمین شروع می کردند بسم الله در اول وآخر قرائت نمی گفتند.

٢- روایت امام بخاری که انس فرمود: « أنّ النبی صلی الله علی وسلم و ابوبکر و عمر کانوا یفتتحون الصلاة بالحمدلله ربّ العالمین » حقا که پیامبر و ابوبکر و عمرنماز را با الحمدلله رب العالمین شروع می کردند.

چنانکه می بینید در روایت امام بخاری لفظ لایذکرون بسم الله . . . . ذکرنشده است چرا که برداشت راوی بوده وهرکسی به اندازه درک خود برداشت می کند.

منظور از افتتاح نماز با الحمدلله این است که نماز را با سوره فاتحه شروع می کردند نه سوره دیگرنه اینکه بسم الله را نمی خواندند.براین تفسیر روایات دیگری که از حضرت انس بن مالک روایت شده خود دلالت می دهد مثل « . . . فکانوا یفتتحون بامّ القرآن فیما یجهربه »

همچنین ازامام احمد بن حنبل وابن خزیمة و دارقطنی بسند صحیح روایت شده « سئل أنس هل کان النبی صلی الله علیه وسلم وابوبکروعمر یفتتحون القراة بالحمدلله ربالعالمین أو ببسم الله الرحمن الرحیم؟ فقال للسائل : هذا شیء لم أعرفه و لم یسألنی عنه أحد قبلک » از انس سؤال شد که پیامبر و ابوبکر وعمر نماز را با الحمدلله یا با بسم الله شروع می کردند فرمود این را نمی دانم و وکسی قبل از تو از من نپرسیده است.

با این همه روایات وارده از صحابه من جمله ابن عباس ، ابو هریره و انس که به طور صریح در مورد جهر بسم الله الرحمن الرحیم در نماز و غیر نماز آمده است قائل بودن به بدعت جهر امری بس عجیب است.

کتبته بتاریخ : ١٣٨٩/٣/١١ مطابق با ١٨ جمادی الثانی ١٤٣١ هـ ق

اخوکم فی الله جهانگیر اسماعیلی